

КОИ СА САРМАТИТЕ И КАКВА Е ВРЪЗКАТА ИМ СЪС СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ?¹

Илия Стоименов

Резюме: Връзката между сармати и българи е забелязана още през XX век. Тази връзка се забелязва в общи практики в погребалния обред, географската приемственост и се допълва с нови данни от археогенетиката. Настоящата статия има за цел да хвърли светлина върху проблема, използвайки част от тези натрупани данни.

Ключови думи: българи, прабългари, сармати

WHO ARE THE SARMATIANS, AND WHAT IS THEIR CONNECTION TO THE MEDIEVAL BULGARIANS?

Iliya Stoimenov

Abstract: The connection between Sarmatians and Bulgarians was noticed already in the 20th century. This connection can be seen in common practices in the funeral rite, geographical continuity and is supplemented by new data from archaeogenetics. This article aims to shed some light on the problem using some of this accumulated data.

Keywords: Bulgarians, Bulgars, Sarmatians

¹ В настоящата статия етнонимът „българи“ е използван за прабългарите от северночерноморските степи, тъй като това е и тяхното самоназвание.

Връзката между сармати и българи е забелязана още през XX в. от редица наши и чужди учени, като проф. В. Бешевлиев, проф. Р. Рашев, А. П. Смирнов, В. Т. Сиротенко и други (Йорданов, 2002, 276). В настоящата статия ще бъдат разгледани основно някои сходства в погребалния обред на българи и сармати и териториалната приемственост между едните и другите. Преди да пристъпим към горепосочения въпрос, трябва да отговорим на въпроса: Кои са сарматите?

Сарматите са ираноезична група от племена, обитавала Евразийските степи през Античността. Според сведенията на Херодот савроматите² „говорят на развален скитски език“ и водят произхода си от бракове между скити и амазонки (Латишев, 1890, 45), което показва близостта им с другите ираноезични номади от степите, известни ни от древногръцките извори – скитите.³ Сарматската история се дели на пет периода, свързани с изменения в бита и погребалните обреди в степите около Долното Поволжие и Южен Урал, причинени от миграция на население от изток: савроматски период (VI–V в. пр. Хр.); ранносарматски период (IV–III в. пр. Хр.); средносарматски период (II в. пр. Хр.–I в. сл. Хр.); късносарматски период (I–IV в. сл. Хр.).

За савроматския период е характерно погребването на мъртвите в погребални могили, обикновено използвани вторично. В Урал могилите се ограждат с камъни или върху тях се поставя стела. Мъртвите се поставят в тесни правоъгълни или елипсоидни ями, само по-богатите в почти квадратни ями. Ориентацията на погребените е с глава на запад-югозапад, инвентарът е беден. Срещат се скелети на коне както в мъжките, така и в женските погребения. В 1/5 от женските погребения се срещат и оръжия (Сулимирски, 2010, 14). Това говори, че сред савроматите е имало и жени воини, и то в значителен процент, което показва високия статут на жените в савроматското общество в сравнение с мястото им в други антични общества от Стария свят. Вероятно на базата на реалния образ на сарматските жени воини е създаден старогръцкият мит за амазонките.

Ранносарматският период се свързва с възхода на племената на масагетите и появата на Прохоровската археологическа култура в Южноуралските степи. Погребенията се извършват в дълбоки и тесни ями – някои от които с ниша или катакомба. Появяват се и т.нар. диагонални погребения в квадратни ями. Главата на покойника се поставя на юг. В този период се появяват люспестите доспехи, така характерни за по-късните периоди, появяват се и бронзови котли от сибирски тип. Едно от сарматските племена – това на язигите – достига Долен Дунав и в следващия период се прехвърля в Унгарската пуста (с. 39).

В средносарматския период в Седморечието, което по това време е обитавано от саки (родствено на скито-сарматите племе) и протосармати, под натиска на хунну, навлиза население от Алтай и Тува, вероятно известните ни от китайските извори усуню и юечжи⁴. Тази миграция, както и предходната, се отразяват на целия сарматски свят. Настъпват следните промени: преобладаващи стават ямите с ниши и куполните гробници; в Седморечието се появява северозападната ориентация; по Долен Дон се заселват племената на аорсите. Тук гробните ями са най-често

² Предците на сарматите.

³ Впоследствие сарматите изместват скитите от обиталищата им по Северното Черноморие.

⁴ Усуните и юечжите също са по всяка вероятност ираноезични номади.

яма с ниша или катакомба, ориентацията на погребаните е най-често южна, но се среща и западна. Срещат се и диагонални погребения. Гробната яма се посипва с креда или варовик (с. 57).

Късносарматският период отново започва с миграция на племена от изток на запад. По-конкретно е свързан с движението на аланите на запад. В китайските извори от този период се казва, че „янцй“ (аорси) вземат ново име „ал-лан-ай“. Най-разпространеното гробно съоръжение е тясна гробна яма, често с ниша или катакомба. В степите около Волга и Урал около 70–80% от черепите от тази епоха са с изкуствена черепна деформация. Погребаните са с преобладаващо северна ориентация. Тяхната култура е силно повлияна от Изтока и хунну, дори от този период сред сарматските погребения се откриват черепи с ясно изразена монголоидност (с. 74).

Сарматите са обитавали т.нар. Европейска и Азиатска Сарматия и съседните им Вътрешна и Външна Скифия според делението на Стария свят на Клавдий Птолемей. Европейска Сарматия обхваща Северните Причерноморски степи от Днестър до р. Дон (Stevenson, 1991, 79), която според античните географски представи разделя Европа от Азия. Азиатска Сарматия е разположена между р. Дон и р. Волга (с.120). Скифия е разположена в степите на Централна Азия. Планината Имаус (Имеон)⁵ я дели на Вътрешна (на запад от Имаус) и Външна (на изток от Имаус) (с. 144). Това огромно степно пространство е обитавано от народи, говорещи северноирански езици, които са част от споменатия скито-сарматски кръг.

Карта: Светът според Клавдий Птолемей (Butler, 1908)

⁵ Имаус е древна планинска верига, обхващаща днешните планини Алтай, Тянь шан, Памир и Каракум.

Най-рано българите са засвидетелствани в степените на север от Кавказ – т.е. Азиатска Сарматия в Анонимен латински хронограф от 354 г.⁶ Българите са фиксирани най-точно във Вътрешна Скития според едно свидетелство с легендарен характер на Михаил Сирийски от XII в. С други думи имаме териториална приемственост между българи и сармати, и историческите извори отбелязват българите в райони, обитавани от народи от скито-сарматския кръг.

Някои черти от погребалните практики на ранносредновековните българи по Долния Дунав напомнят на погребалните обреди от средносарматския и късносарматския период. Това са например погребенията в правоъгълни и елипсовидни гробни ями. Скелетът се разполага с ориентация на главата на север или запад. Макар и по-рядко се срещат и гробни ями с ниша. Гробът се посипва с въглени и креда. Вътре се слагат черупки от яйца. Понякога има погребани цели скелети на коне. Погребалните практики, като рязане или кръстосване на долните крайници, с цел обезвреждане на покойника, също имат аналози при сарматите (Ангелова, 1995, 7).

Освен всичко споменато, при българите е разпространена ИЧД (изкуствена черепна деформация), характерна и за късните сармати около р. Волга (Ангелова, 1995, 8; Рашев, 1991, 35). Въпреки разнообразието от антропологични типове, при гревните българи е доста разпространен т.нар. „памиро-фергански антропологичен тип“ (Чолаков, 1998, 87), характерен и за сарматите – в степените на Южен Урал се появява още през втората половина на V в. пр. Хр. (Сулимирски, 2010, 8). В едно тазгодишно изследване на гревно ДНК в Украйна, в което са изследвани образци от бронзовата епоха до Новото време, са включени шест образци свързани с ранносредновековната салтово-маячка култура (края на VII-X век), за чиито носители се смятат аланите и българите. Изследвани са три алански и три български (671–900 г.) проби – те са напълно идентични помежду си, две от пробите (една аланска и една българска) имат преобладаващо източноазиатски примес и по-малко сарматски. Но другите четири са 100% генетични наследници на сарматите (изследвана е една сарматска проба) от началото на I в. сл. Хр. до IV в. сл. Хр. от поречието на р. Дон (Saag, L. et al., 2024). Макар и ограничено, изследването е показателно за етногенетичния произход на алани и българи.

От написаното дотук можем да заключим поради географската приемственост, някои от чертите на погребалния обред, антропологичните и археогенетични данни, че сарматите имат значителна роля в етногенезиса на ранносредновековните българи, дошли на Долния Дунав от Северното Причерноморие.

Литература

Ангелова, Е. (1995). Сарматски елементи в езическите некрополи от Северозточна (СИ) България и Северна (С) Добруджа. *Археология*, 2, 5–17.

Йорданов, С. (2002). Славяни, тюрки и индо-иранци в ранното средновековие (Езикови проблеми на българския етногенезис – към постановката на въпроса). *Българистични проучвания*, 8, 275–295.

⁶ Там те са представени като потомци на Сим, тоест са обитавали Азия, или по-точно Азиатска Сарматия, тъй като са засвидетелствани на север от Кавказ в края на IV в. и в арменските извори. Според библейско деление потомците на Ной се разселват след потопа – Сим и наследниците му населяват Азия, Яфет и наследниците му – Европа, Хам и наследниците му – Северна Африка и част от Близкия изток.

Латишев, В. В. (1890). *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе: Греческие писатели*. Т. 1. Санкт Петербург: Императорская академия наук.

Рашев, Р. (1991). Историко-археологически изследвания в памет на проф. д-р Станчо Ваклинов. В: *Две групи прабългари и две прабългарски култури*, 29–33.

Сулимирский, Т. (2010). *Сарматы. Древний народ юга России*. Москва: Центрполиграф.

Чолаков, С. (1998). Антропологично проучване на ранносредновековен некропол при с. Дибич, Шуменско. *Археология*, 3–4, 83–93.

Butler, S. (1908). *Atlas of Ancient and Classical Geography*. London: Richard Clay & Sons.

Saag, L., Utevska, O., Zadnikov S., Shramko I., Gorbenko, K., Bandrivskyi, M., Pavliv, D., Bruyako, I., et al. (2024). Mobility in Ukraine from the Bronze Age to the early modern period. *Sci. Adv.* [online]. Available at: <https://shorturl.at/TLFM5> [Accessed 14.09.2024].

Stevenson, E. (1991). *Claudius Ptolemy The Geography*. New York: Dover Publications.